

ΓΑΒΡΙΕΛΛΑ ΑΣΠΡΑΚΗ

ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ

Το παρόν άρθρο* εξετάζει τη σχέση μεταξύ φυσικού χώρου και συλλογικής ταυτότητας. Στόχος μου δεν είναι να κάνω μία θεωρητική τοποθέτηση, αλλά να παρουσιάσω κάποια ευρήματα της επιτόπιας έρευνας που πραγματοποίησα κατά τη διάρκεια ενός χρόνου (Οκτώβρης 1991 - Οκτώβρης 1992) στη Ραψάνη του Κάτω Ολύμπου.

Η Ραψάνη είναι ορεινό χωριό, αντιπροσωπευτικό με αρκετούς τρόπους εκείνων των ελληνικών χωριών που στα τέλη του 1950 και στη δεκαετία του 1960 υπέστησαν τις διαδικασίες της αστικοποίησης και της αγροτικής εξόδου. Η Ραψάνη, πρωτεύουσα άλλοτε ενός δήμου, έχει χάσει από τη δεκαετία του 1950 σχεδόν 50% του πληθυσμού της, μέσα από τη διαδικασία της εσωτερικής κυρίως μετανάστευσης. Σήμερα, το χωριό κατοικείται από 793 κατοίκους εκ των οποίων 433 είναι ηλικίας άνω των 60 ετών.

Η Ραψάνη φωλιάζει σε μία από τις πλαγιές του Ολύμπου, ενώ κάτω και γύρω από το χωριό βλέπεις τα αμπέλια και τα χωράφια που απαρτίζουν τον κοινοτικό χώρο. Η θέα από πολλά σπίτια είναι εκπληκτική μια που το μάτι απρόσκοπτα αγκαλιάζει το τοπίο που περιβάλλει το χωριό. Η ομορφιά τού φυσικού του χώρου είναι πηγή περφόρμανς για τους Ραψανιώτες, κατοίκους ή μη του χωριού. Τα σπίτια του οικισμού είναι χτισμένα σε ακτίνα η οποία περιβάλλεται από την αγροτική γη που ανήκει στη δικαιοδοσία του χωριού. Η γη αυτή, γεωργική και κτηνοτροφική, προστέθηκε σταδιακά στις κοινοτικές εκτάσεις και, σύμφωνα με τον τοπικό λόγο, είναι απόδειξη των εξαιρετικών ικανοτήτων των Ραψανιωτών.

«Οι Ραψανιώτες» μου είπε κάποιος, «ήταν πάντα εργατικοί. Πήγαιναν παντού στον κάμπο και αλώνιζαν και καλλιεργούσαν στάρι. Μετά έβαλαν καλαμπόκι εδώ στον κάμπο. Αλλού είναι τεμπέληδες. Πήγαμε και μεις και αγοράσαμε τα χωράφια τους». Με τον τρόπο αυτό ο συνομιλητής μου, μετανάστης Ραψανιώτης, εξηγεί πώς κατόρθωσε η κοινότητα να προσαρτήσει γη από τα γειτονικά χωριά και να αυξήσει έτσι τις εκτάσεις της. Αυτό που εκφράζει αυτή η γη είναι η ψυχή των Ραψανιωτών, οι οποίοι είναι σκληροί δουλευτές, έξυπνοι, και ευρηματικοί. Μέχρι σήμερα, οι Ραψανιώτες είναι γνωστοί ως οικονομοί και δουλευτάδες. Οι ιδιότητες αυτές ενσαρκώνονται στη γη τους.

Η γη αυτή, επιπλέον, κουβαλά μαρτυρίες από την ιστορική αλλαγή που έχει βιώσει το χωριό στα μεταπολεμικά χρόνια. «Όλη αυτή η γη γύρω από το χωριό ήταν κάποτε καταπράσινη από τα αμπέλια» ή «Όλες οι πλαγιές ήταν καλλιεργημένες». Αυτά τα σχόλια είναι αντιπροσωπευτικά του είδους της ιστορίας που μου ανέφεραν οι χωριανοί. Πραγματικά, και μόνο ταξιδεύοντας προς το χωριό ή γύρω από αυτό, βλέπεις άφθονα σημάδια παλιών καλλιεργειών. Σε πολλά σημεία της πλαγιάς υπάρχουν αμπέ-

* Ανακοίνωση στο 8ο Παγκόσμιο Συνέδριο Οικογενειακής Θεραπείας (I.F.T.A), Αθήνα 4-10 Ιουλίου 1996.

λια που χαλάνε. Η πράξη της θέασης των ακαλλιέργητων χωραφιών αποτελεί ταυτόχρονη συνειδητοποίηση και της ιστορικής αλλαγής που αντιπροσωπεύουν.

Η ραψανιώτικη γη δεν εκλαμβάνεται (ούτε από τους Ραψανιώτες, ούτε από την ανθρωπολόγο) μόνο ως πηγή της οικονομικής δραστηριότητας του χωριού. Η συνεχιζόμενη ιστορία της κοινότητας εγγράφεται στα τοπωνύμια και στις υπόλοιπες επεμβάσεις, αρχιτεκτονικές ή άλλες, του ανθρώπου στο χώρο (Allen 1988' Rappaport 1985, 1990). Έχει συντεθεί ένας κατάλογος από εκατόν είκοσι τέσσερα τοπωνύμια που αναφέρονται στο χώρο της κοινότητας (Κλαδίσιος 1983). Αυτά τα τοπωνύμια αφορούν είτε φυσικά σημεία (όπως Ιτιά) είτε πρόσωπα (όπως η γέφυρα της Κατινιώς) των οποίων το όνομα έχει συνδεθεί με συγκεκριμένα φυσικά ή μη σημεία του χωριού. Με τις πράξεις τους οι άνθρωποι που σχετίστηκαν και σχετίζονται με το χωριό έχουν μετατρέψει τη φύση σε αναγνωρίσιμους, επώνυμους τόπους.

Με τη χρήση των τοπωνυμίων, μέχρι σήμερα, και τον πολλαπλασιασμό τους, μέσα από τις πράξεις σύγχρονων ατόμων, οι Ραψανιώτες μινούνται στην ιστορία της κοινότητας και συμβάλλουν στη συνέχειά τους. Ταυτόχρονα η χρήση τοπωνυμίων είναι ενδεικτική της οικειότητας που έχει κάποιος με το χωριό. Για να συντεθεί ο κατάλογος με τα τοπωνύμια χρειάστηκε ο συγγραφέας του να στραφεί στους γεροντότερους του χωριού, οι οποίοι ήταν οι μόνοι γνώστες συγκεκριμένων τοπωνυμίων. Διαφαίνεται εδώ ότι τα τοπωνύμια δεν είναι στατικοί τίτλοι που προσκολλώνται στο χώρο αλλά προϊόντα μιας δυναμικής διαδικασίας ζωής μέσα στο χώρο, η οποία εμπεριέχει τη μεταλλαγή του μέσα από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και μέσα από το σχετίζεσθαι ανθρώπων και χώρου. Το νόημα, όπως έχει τονίσει η Moore, δεν είναι απλώς εγγραμμένο στο χώρο αλλά χρειάζεται να ανακληθεί ενεργά μέσα από την ανθρώπινη πράξη (Moore 1986). Στη διάρκεια αυτής της διαδικασίας μεταλλαγές συμβαίνουν. Οι γεροντότεροι θυμούνται τοπωνύμια που είχαν γι' αυτούς νόημα, μια που ήταν προϊόντα της δικιάς τους ιστορίας ή της ιστορίας των πατεράδων τους. Καθώς οι γενεές διαδέχονται η μία την άλλη και καινούργιοι άνθρωποι και γεγονότα γεννιούνται, νέα τοπωνύμια εμφανίζονται κοντά στα παλιά. Οι νερόμυλοι που κάποτε γέμιζαν τη Ραψάνη, ήταν σημαντικά σημάδια του χώρου στο παρελθόν. Τώρα που οι μύλοι γκρεμίστηκαν ο προσανατολισμός ως προς αυτούς σταδιακά θα ατονήσει. Μερικοί άνθρωποι θυμούνται ακόμα πού βρισκόταν ο τελευταίος μύλος. Αυτού του είδους η γνώση φανερώνει μια μακροχρόνια σχέση με το χωριό.

Σπίτια και χωράφια αποτελούν, επίσης, πηγές προσανατολισμού στο χώρο. Τα σπίτια αναφέρονται είτε με το όνομα της οικογένειας που τα κατοικεί είτε με το όνομα του αρχηγού της οικογένειας, αν αυτός είναι σημαντικό πρόσωπο, όπως ο πρόεδρος. Χρειάζεται πολύ στενή σχέση με το χωριό για να κατέχει κάποιος τέτοια λεπτομερή γνώση. Καθώς οι περιουσίες αλλάζουν χέρια, σπίτια γκρεμίζονται ή χτίζονται, μόνο ένας κάτοικος του χωριού μπορεί να είναι ενήμερος για όλες αυτές τις εξελίξεις. Επιπλέον, λόγω του μεγέθους του χωριού, η λεπτομερής γνώση συνήθως περιορίζεται στη γειτονιά ενός ανθρώπου. Οι μετανάστες Ραψανιώτες συμμετέχουν και σε αυτού του είδους τη γνώση για το χώρο και στην παραγωγή της. Με το χτίσιμο κάθε νέου σπιτιού, την αγορά γης ή την καλλιέργεια αμπελιών, οι μετανάστες του χωριού ενεργητικά δηλώνουν την ταυτότητά τους ως Ραψανιώτες, και γίνονται μέρος της τοπικής ιστορίας. Όσο απομακρυσμένος είναι κάποιος από το χωριό, τόσο γενική ή ετεροχρονισμένη είναι η γνώση του για τα τεκταινόμενα στο χωριό και άρα και για τα τοπωνύμια.

Ειδική αναφορά χρειάζεται να γίνει εδώ στα μοναστήρια και στις εκκλησίες που

βρίσκονται μέσα στο χωριό και περιμετρικώς, στα χωράφια. Σύμφωνα με την Κυριακίδου - Νέστορος (1975), μοναστήρια και αφιερώματα χτίζονται στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα περιβάλλοντας έτσι τα ελληνικά χωριά με έναν ιερό κύκλο που προστατεύει το χωριό. Η Ραψάνη και η γη της περιβάλλονται και προστατεύονται από τις πολυάριθμες εκκλησίες και μοναστήρια που είναι χτισμένα μέσα και έξω από το χωριό. Η σημασία, ωστόσο, αυτών των ιερών χώρων υπερβαίνει την προστατευτική τους λειτουργία. Τα μοναστήρια και οι εκκλησίες παρέχουν το χώρο όπου πραγματοποιούνται οι γιορτές της κοινότητας. Το ετήσιο πανηγύρι αποτελεί ευκαιρία για επίσκεψη στο χωριό. Μετανάστες από όλο τον κόσμο θα διαλέξουν αυτή την εποχή να επισκεφτούν το χωριό τους ώστε να βρεθούν και στο πανηγύρι. Με την έννοια αυτή το πανηγύρι είναι μια γιορτή της συλλογικής ταυτότητας της κοινότητας. Με τη συνάντηση συγγενών, φίλων από παλιά, και γειτόνων, τα μέλη της κοινότητας δυναμώνουν τους δεσμούς μεταξύ τους. Ενδεικτικό της σημασίας των θρησκευτικών εορτασμών για την ενίσχυση των κοινοτικών δεσμών είναι το γεγονός ότι σε αυτές τις περιπτώσεις μετανάστες Ραψανιώτες γυρνούν στο χωριό για να συμμετάσχουν στις γιορτές.

Χωράφια, εκκλησίες, μοναστήρια, φυσικά και ανθρώπινα έργα της κοινότητας αναφέρονται ως κτήματα του χωριού και των ανθρώπων του. Ενδεικτική είναι η χρήση κτητικών όταν κανείς αναφέρεται στο χωριό. Η εκκλησία μας, η πλατεία μας, το χωριό μας. Κάθε γέφυρα και κάθε κτίσμα του χωριού, επιπλέον, θεωρούνται ως αποτέλεσμα της δουλειάς συγκεκριμένων ανθρώπων και της τοπικής ηγεσίας που επέτρεψε το χτίσιμό τους. Υπό την έννοια αυτή η Ραψάνη και οι άνθρωποί της εμφανίζονται ως αμοιβαία γενόμενα. Τα σπίτια, οι γέφυρες, οι δημόσιες βρύσες, τα χωράφια είναι όλα προϊόντα της δουλειάς γενεών Ραψανιωτών, οι οποίοι έζησαν στο ίδιο μέρος. Αντίστοιχα, η κοινότητα γεννά μία ράτσα ανθρώπων, τους Ραψανιώτες με τα ειδικά τους χαρακτηριστικά και χαρίσματα που γι' αυτό διαφέρουν από τους υπόλοιπους ανθρώπους.

Μέσα από συζητήσεις με πολλούς Ραψανιώτες, αυτό που έγινε φανερό είναι ότι η εμπειρία της ζωής στη Ραψάνη ή με την Ραψάνη δεν μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο με πραγματικούς όρους. Η ταύτιση ανθρώπων με τις κοινότητές τους συχνά υπερβαίνει τα όρια του φυσικού και προσκτά μετα-φυσική χροιά. Συμπερασματικά, θέλω να τονίσω ότι στην Ανθρωπολογία το θέμα της συλλογικής ταυτότητας συνήθως εστιάζεται στη διαδικασία οριοθέτησης των κοινωνικών ομάδων απέναντι σε άλλες ομάδες και της διατήρησης των ορίων τους. Η αντίληψη πίσω από αυτές τις προσεγγίσεις είναι ότι η ταυτότητα συνειδητοποιείται και ισχυροποιείται στα σύνορα.

Ωστόσο, αυτό που υποστηρίζεται στο παρόν άρθρο είναι το εξής: είναι πολύ σημαντικό να εξετάσουμε τη διαδικασία πρόσκτησης και μορφοποίησης της συλλογικής ταυτότητας όπως αυτή εκτυλίσσεται μέσα από τα υποτιθέμενα σύνορα. Η ανάλυση του χώρου και των πρακτικών δραστηριοτήτων των ανθρώπων καθώς μεταμορφώνουν και αλληλεπιδρούν με το χώρο τους υπόσχεται ένα γόνιμο δρόμο προς αυτή την κατεύθυνση.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allen Catherine, 1988. *The Hold Life Has: Coca and Cultural Identity in an Andean Community*, Smithsonian Institution Press, Ουάσιγκτων 1988.
Κλαδίσκος Νίκος, 1983. Τοπωνύμια Ραψάνης. *Ραψάνη Πολιτιστική Λαογραφική Επι-*

θεώρηση Μορφωτικού Συλλόγου Ραψάνης 1:11.

Κυριακίδου - Νέστορος Άλκη, 1975. *Λαογραφικά Μελετήματα*, «Ολκός», Αθήνα 1975.

Moore Henrietta 1986, *Space, Text and Gender: An Anthropological Study of the Marakwet of Kenya*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1986.

Rappaport Joanne, 1985. History, myth and the dynamics of territorial maintenance in Tierradentro, Colombia. *American Ethnologist* 12 (1): 27-45.

Rappaport Joanne, 1990. *The Politics of Memory: Native Historical Interpretation in the Colombian Andes*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1990.

ΓΑΒΡΙΕΛΛΑ ΑΣΠΡΑΚΗ